

GULXAYRI (ALTHAÉA OFFICINÁLIS) O'SIMLIGINI KIMYOVIY TARKIBI
VA XALQ TABOBATIDA QO'LLANILISHI

Mo'minjonov M.M

Ilmiy rahbar: k.f.dots Andijon davlat universiteti kimyo yo'nalishi magistri

Xusanova Zulhumor Isroil qizi

Magistr

Annotatsiya: Gulxayri - *Althaea officinalis* Ten. (*Althaea officinalis*) O'simlik tavsifi: Osimliklar olami yopiq urug'lilar bo'limi ikki urug'palalilar sinifi gulxyridoshlar-malvaceae oilasiga mansub ko'p yillik o't. Poyasi tik o'suvchi, oddiy yoki kam shoxlangan, mayin yulduzsimon tukli, balandligi 70-150 sm. Gulxayri o'simligining tarkibida shilimshiq moddalar, qand, asparagin, betain, pektin, yog', mineral tuzlar bor. Gulxayri ildizi ezofagit, gastrit, oshqozon yarasi va o'nikki barmoqli ichak yarasi, enterokolit, oziq-ovqat toksik oinfeksiyalari va dizenteriya bilan birga yordamchi vosita sifatida ishlatiladi. O'tkir oshqozon-ichak kasalliklarida, ayniqsa, diareya bilan kechadigan kasalliklarda, ko'p miqdorda kraxmal saqlovchi shilimshiqli gulxayri damlamasi nafaqat davolovchi, balki oziqa vositasi sifatida ham qo'llaniladi.

Kalit so'zlar: qand, asparagin, betain, pektin, yog', mineral tuzlar, qattiq efir moylar, karotin, vitamin C, gulxayri ildizi, damlama, bronxit, pnevmoniya

Annotation: Foxglove *Althaea officinalis* Ten. (*Althaea officinalis*) Description of the plant: a perennial herb belonging to the Malvaceae family. The stem is erect, simple or sparsely branched, soft star hair, height 70-150 cm. Gulkhairi plant contains mucilaginous substances, sugar, asparagine, betaine, pectin, oil, mineral salts. Foxglove root is used as an adjuvant for esophagitis, gastritis, gastric ulcer and duodenal ulcer, enterocolitis, food toxicoinfections and dysentery. In acute gastro-intestinal diseases, especially in diseases accompanied by diarrhea, the mucilaginous tincture containing a large amount of starch is used not only as a medicine, but also as a food.

Key words: sugar, asparagine, betaine, pectin, fat, mineral salts, solid essential oil, carotene, vitamin C, cauliflower root, tincture, bronchitis, pneumonia

Quyoshli zaminimiz tuprog'ida unib o'sayotgan turli tuman dorivor o'simliklar tabiatimiz boyligi sanaladi. Bu o'simliklar sirasiga dorivor gulxayri (*Althaea L.*) kiradi. Bu o'simlik gulxyridoshlar (Malvaceae) oilasiga mansub ko'p yillik o't hisoblanadi. Yevropa va Osiyoning o'rtida mintaqalarida 12 ta turi o'sadi. Gulxayri to'qaylarda, sug'oriladigan maydonlarda, ko'l, daryo bo'ylari va boshqa yerlarda o'sadi. Gulxayri - *Althaea officinalis*. Barglari tuxumsimon, pastki qismi odatda uchburchak yuraksimon shakliga ega, chetki qismi tartibsiz qo'ng'urali-tishsimon, ba'zidabiroz 3-5 bo'lakli, zichmayin tukli, kul rang-yashil, bandli, yuqori barglari qisqabandli. Gullar barglar qo'ltig'ida tutam bo'lib joylashgan, juda qisqa gulbandli, zichmayin tukli. Ostki Urug'lari orqatomonda silliq yoki juda ozburishgan, yulduzsimon mayintukli, chetkiqismidatomtoq, soni 15-18. Iyun-avgust oylarida gullaydi, iyul-sentyabr oylarida mevalaydi.[2,3]

1-rasm Dorivor gulxayri (*Althaea officinalis*) morfoligik tuzulishi

Gulxayri o'simligining tarkibida judako'p foydali moddalar bor ekanligi aniqlangan. Chunonchi gulxayrining ildizida 35 % gacha shilliqmoddalar, 37 % gachakraxmal, 16 % गयाqinqand, asparagin, betain, pektin, yog', 4,9 % atrofida mineral tuzlarmavjud. O'simlikning barghamdagullarida 0,02 % ga yaqin qattiq efir moyi, karotin, vitamin C, ildizlardagiga qaraganda ikki marta kam shilliq moddalar bor.

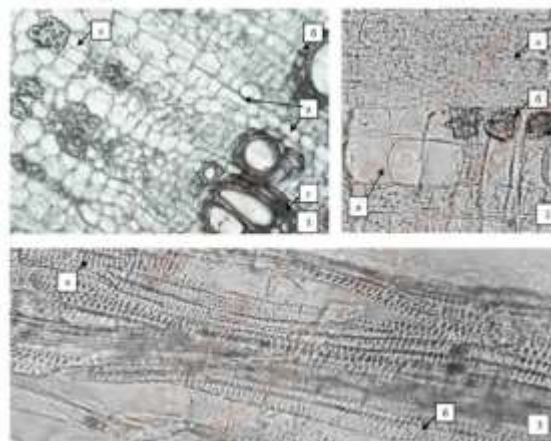
Gulxayri gullari bolalar uchun yaxshi oziq hisoblanadi. Gulxayri gulining shifobaxshligi urug'i, bargi va poyasiga qaraganda pastroqdir.

Gulxayri qadim zamonlardan beri shifobaxsh o'simlik sifatida ishlatilib kelinadi. Abu Ali Ibn Sino gulxayri ildizidan, bargidan va urug'laridan tayyorlangan damlama bilan yo'tal, qontupurish, zotiljam va buyrak kasalliklarini davolagan. Buyuk tabib gulxayri ildizi asosida tayyorlangan dori-darmonlarni ko'krakni yumshatuvchi, balg'am ko'chiruvchi omil sifatida tavsiya etgan.

Dorivor gulxayrining ildizi qaynatmasi ichilsa, siydik yo'llaridagi achishish va oshqozon, jigar, buyraklar hamda qovuq shishlarida shifo bo'ladi. ildizini odatda kuzda yoki ertabahorda kavlab olinib, dag'al ildizpoya va mayda ildizchalardan ajratiladi-da, zudlik bilan suv oqimida yuvib olinadi (ildiz shilliqlanmasligi uchun). Shundan so'ng ochiq havoda quritiladi. Uy sharoitida gulxayri ildizidan quyidagicha damlama tayyorlash mumkin: birorta idishga 2 stakan miqdorda qaynatib sovutilgan suv quyiladi va uning ustiga 4 choyqoshiq maydalangan ildizdan solib, 8 soat davomida qo'yib qo'yiladi. So'ngra suzib olib, sharbatiga kuniga 3-4 mahal yarim stakan miqdorda ichiladi. [6]

A

B

2-rasm . Dorivor gulxayri (*Althaea officinalis*) iildizining morfologik(A) va mikroskopik (B) tuzulishi.

Gulxayri yallig'lanishga qarshi, o`rab oluvchi, balg`am ko`chiruvchi, yo`talga qarshi ta`sirga ega. Gulxayrining shifobaxsh xususiyatlari polisaxaridlarning ko`pligi bilan bog`liq, ularni suvli damlamada shishi kuzatiladi, hajmi oshishi va shilliq pardalar va terining ichki qatlam bilan qoplashi mumkin. Bu qatlam shilliq pardalarni zararli omillardan (sovuq yoki quruq havo; oziq-ovqat tarkibiy qismining bezovta qiluvchi ta`siri, qurishi) himoya qiladi. Bundan tashqari, shilliq-polisaxarid kompleksi zararlangan epiteliy hujayralari tomonidan chiqariladigan mikroob, virusli va toksik mahsulotlarni adsorbsiya qiladi, aktivligini yo`qotadi, toksinlarning shilliq qavat bilan o`zaro bog`lanishini oldini oladi. [1,4,5]

Gulxayri o`simligini urug`lari yo`talni davolaydigan dorilar sarasiga kiradi.

3-rasm . Gulxayri (*Althaea officinalis*) o`simligi mevasi.

Barglarini suvda qaynatib homilador ayolga ichish uchun berilsa, oson tug`adi. U tanadagi shishlarning pasaytiradi va ularni yumshatadi. Sirka bilan qo`shib surtilsa, vitiligo (pes) kasalligini davolaydi. Asalari (ari) chaqishida ham shifo bo`ladi. Ammo taloq uchun zararli. Vitiligo(pes) kasalligida gulxayri shirasini teriga surtib, quyosh ostida o`tirilsa, bu kasallikni tuzalishiga davo bo`ladi. Qaynatmasidan bir choy qoshiq kuniga uch mahal ichilsa, sanchiqda davo bo`ladi [4;235-b].

Bositxon Shoshiy (yetuk tabib, shoir, mohir tarjimon. O`zbek tilida birinchi marta „Qonuni Bositiy“ nomli tib qonunlari kitobini yozgan) o`zining “Dorilar va ularning nomlari” kitobida gulxayrini ta`riflab shunday deydi: “Uning yunoncha nomi xitmiy, ya`ni ko`p manfaatli” deganlar. Mashhur giyohni, arablar - hubboza, forslar - shabparak va turklar - obim kumochi, o`zbeklar - gulxayri va tugmacha o`simlik deb nomlanishini aytib o`tganlar.

Gulxayri shuningdek yallig`langan joyni eritib tarqatuvchi, pishiruvchi va yumshatuvchi xususiyatlarga ega. Gulxayri bargidan boshga bog`lansa, miya shishlarini, quloq shishini, undan tashqari og`riqni to`xtatish va tashqi jaroxatlarni bitirishda foyda qiladi, tanadagi shishlarni va bezlarni tarqatadi. Tanadagi yangi jarohatni, chipqonni va ko`krakda paydo bo`lgan shishlarni yo`qotadi. Ezilgan, issiqdan yuz bergan bo`g`in og`riqlariga qarshi foyda beradi. Zaytun yog`i bilan bog`lansa, zaharli hashoratlar chaqqan

joydan zaharini tortib oladi. Olovda kuygan a'zoga qo'yilsa, foyda qiladi. O'rta Osiyo xalq tabobatida qon tushish, sil, bronxial astmada, yo'tal va ko'krak og'rig'i mahallarida ildizlari, barglari va gullaridan tayyorlangan qaynatmasi yumshatuvchi dori tariqasida, shuningdek, tomoqni chayqash uchun ham ishlatiladi, tug'ruqdan keyingi qonketar mahallarda ildizlarini qaynatib ichish buyuriladi. Ildizlari, barglari va gullaridan tayyorlangan malham chipqon, tashqi jaroxatlarni davolashda qo'llaniladi. Tojikistonda bu o'simlikdan dori tariqasida ham foydalaniladi [5-238-b].

4-rasm . Dorivor gulhayri (*Althaea officinalis*) dan olingan yog' va sovun.

Althaea officinalis L. o'simligining yer ustki qismidan ajratib olingan uglevodlar aralashmasidan "Mukaltin" nomli dorivor preparat olinadi. Bu preparat balg'am ko'chiruvchi vosita sifatida yuqori nafas yo'llari va o'pka yallig'lanishi kasaliklarida ishlatiladi (5; 124-238b.).

5-rasm . Mukaltin preparati (qadoqda)

Abu Ali ibn Sino gulxayri ildizidan, bargidan va urug'idan tayyorlangan damlama bilan yo'tal, qon tupurish, zotiljam buyrak kasalliklarni davolagan yumshatuvchi va balg'am ko'chiruvchi omil sifatida tavsiya etgan.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki xar bir o'simlikni kimyoviy tarkibi o'rganilib, ularni zaxarli va shifobaxshlik darajalarini aniqlash, bemor mijozidan kelib chiqqan holda qo'llash yani fiziologik, psixologik tomonlarini inobatga olgan holda talqin qilish darkor. Zero har bir inson o'zning hususiy tuzulishi, fiziologiyasi va psixologiyasi bor shulardan kelib chiqib dorivor o'simlik moddalar tarkibidagi reaksiya normalari turli darajada boradi. Ma'lim mizozga ega bemorga shifo bo'lgan dori yoki damlama boshqa mijoz(tuzulish,

fiziologiya, psixologiya)ga ega bemorga salbiy ta'sir etadi. Shuning uchun tabobat ilmi ilg'orlari har bir bemorga xususiy yondashishni takidlaydi.

Yuqorida keltirilgan dorivor gulxayri o'simligini ham damlama va dori vositalarni iste'mol qilishda, ta'sir doirasi, meyyori, inson mijoz va rejimga amal qilgan holda foydalanish darkordir.

FOYDALANILGAN MANBAALAR:

1. Asqarov I.R. Tabobat qomusi –Toshkent; Mumtoz so'z, 2019, 234-274-betlar.
2. Asqarov I.R. Sirli tabobat, -Toshkent: Fan va texnologiyalar nashriyot manbaa uyi, 2021. -124-238 b.
3. Атлас ареалов и ресурсов лекарственных растений. – М.: ГУГК, 1983.
– 340 с. Биологические особенности и распространение перспективных лекарственных растений //Под редакцией Т.А.Адылова. – Ташкент: Фан, 1981. –158 с.
4. Гаммерман А.Ф., Кадаев Г.Н., Янценко-Хмелевич А.А.Лекарственные растения (растения-целители). – М.: Высшая школа, 1984. – 400с.
5. Azizkhonovna N. M., Madullaevich I. O. Uses of sea buckthorn and its beneficial properties in medicine //Eurasian Medical Research Periodical. – 2023. – Т. 19. – С. 57-59.
6. Нарзуллаева М. и др. **ЛЕКАРСТВЕННОЕ РАСТЕНИЕ ОБЛЕПИХА И ЕГО ПОЛЕЗНЫЕ СВОЙСТВА В МЕДИЦИНЕ** //Инновационные исследования в современном мире: теория и практика. – 2023. – Т. 2. – №. 9. – С. 68-70.
7. Sobirjonovna B. N. et al. **CHAKANDA O'SIMLIGIGA ZAMONAVIY QARASHLAR** //JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH. – 2023. – Т. 6. – №. 2. – С. 209-211.
8. <https://shifo.uz>